

protestantskim zemljama početkom 18. stoljeća pridonijeli su nadkonfesionalnome tabuiziranju religijski uvjetovanoga načina razgovora, koji je postao izgovorom za postizanje svjetovnih ciljeva. Kao posljedicu ovih rasprava autor je istaknuo pojavu vrlo popularne slike religijskoga rata u kojemu se religija koristila kao izgovor za opravdavanje političkih nakana, što je rezultiralo i pripisivanjem karaktera religijskoga rata raznovrsnim vjerskim sukobima tijekom 16. i 17. stoljeća. Ta povijesna slika kao oznaka jedne epohe postala je u 19. stoljeću temelj za diskusiju o povijesti konfesionalnih sukobljavanja i korištena je tijekom sukoba Katoličke crkve sa sekularnim vlastima širom Europe 19. stoljeća, a postala je i zajednički temelj prusko-protestantske, britanske vjerske, francuske republikanske pa i marksističke historiografije. Međutim, Mühling je upozorio da bi kod uporabe pojma religijskoga rata trebalo uzeti u obzir povijest njegovoga nastanka i različite implikacije toga pojma kako bi se dobila njegova jasnija definicija, ali i izbjeglo nekritično prebacivanje današnje povijesne slike preko historiografije na prošlost. Zaključio je da ne bi trebalo zanemarivati usku povezanost današnje aktualne dnevno-političke rasprave o religijskome ratu s povijesnom genezom slike o njemu koja je nastala u prijašnjim epohama jer su i jedna i druga međusobno ovisne te da bi rasprave o religijskome ratu i njihov utjecaj na formiranje slike o njemu tijekom dugoga trajanja trebalo iznova analizirati i pozornost posvetiti i 18. i 19. stoljeću, o kojima nije bilo detaljnih istraživanja. Završavajući osvrt na ovo djelo možemo zaključiti da se radi o vrlo kvalitetnome djelu koje donosi nove i nepoznate činjenice o katoličko-protestantskim odnosima u spomenutome razdoblju i za kojim će svi zainteresirani za novovjekovnu religijsku povijest morati obavezno posegnuti.

Zlatko Kudelić

Ana Biočić, *Svećenici u politici. Djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom Saboru 1868.-1871.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018, 452 stranice

Knjiga *Svećenici u politici* Ane Biočić, prva je knjiga ove autorice, a objavljena je u biblioteci *Analecta croatica christiana* u izdanju Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba. Knjiga je tematski usmjerena na hrvatsku crkvenu povijest 19. stoljeća, posebice na ulogu i djelovanje katoličkih svećenika na području Banske Hrvatske i Slavonije u drugoj polovici 19. stoljeća. U pisanju ove knjige, koja je njezina proširena i doradana doktorska disertacija, autorica je koristila broje arhivske izvore, objavljene arhivske zbirke, periodiku i internetske izvore. Osim navedenoga, obilno je korištena međunarodna i domaća literatura – čak 216 bibliografskih jedinica. Iz navedenih razloga, ovom se knjigom dosada nepoznati izvori predstavljaju čitateljskoj publici i po prvi puta znanstvenom metodološkim obraduje do sada neistražena tema, a to je sudjelovanje katoličkih svećenika u radu Hrvatskoga sabora, njihovi pogledi i stavovi o važnim državnopravnim, političkim, društvenim i svakodnevnim pitanjima i sudjelovanju u političkome životu Trojedne Kraljevine u drugoj polovici 19. stoljeća.

Ana Biočić je doktorica povijesnih znanosti i zaposlena je na Katoličkome bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na Katedri za crkvenu povijest. Objavila je brojne znanstvene i publicističke radove o hrvatskoj crkvenoj povijesti 19. stoljeća, a od 2017. je godine i izvršna urednica znanstvenoga časopisa *Croatica christiana periodica*. Polje njezina posebnoga znanstvenoga interesa jest crkvena povijest druge polovice 19. stoljeća.

Knjiga se sastoji od *Uvoda* (11-18), sedam tematski oblikovanih poglavlja (19-400) i *Zaključnih razmatranja* (401-412). Na kraju su navedeni *Izvori i Literatura* (413-432), *Sažetak na engleskome jeziku* (433-434), *Kazalo mjesta* (435-442) i *Kazalo imena* (443-452).

U uvodnome dijelu knjige autorica izlaže osnovni cilj u pisanju ove knjige: ustanoviti koje je i prikazati kakvo je bilo djelovanje katoličkih svećenika u političkome, kulturnome i gospodarskome životu Trojedne Kraljevine u razdoblju koje je slijedilo neposredno nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, a koje se smatra jednim od ključnih razdoblja novije hrvatske povijesti. Pritom je autoričina osnovna intencija bila ispitati jesu li svećenici u politici činili jedinstven blok ili su i oni bili zastupnici različitih ideja, koncepata i interesa pa sukladno tome i različito pristupali rješavanju važnih pitanja. Zatim, u kojoj je mjeri njihova vjerska pripadnost determinirala njihovo političko djelovanje i jesu li oni bili aktivniji od ostalih saborskih zastupnika. Također se daje osnovni tematski prikaz koncepta knjige navedeni su pojedini dosadašnji radovi u istraživanju ove tematike i prikazani uporabljeni izvori.

Prvo poglavlje naslova *Položaj katoličke crkve u Europi i Trojednoj Kraljevini u drugoj polovici 19. stoljeća* (19-59) daje vrlo dobar prikaz odnosa Crkve i države na primjeru nekoliko europskih država različitoga ustavnoga uređenja, primjerice Bismarckove Pruske, a zatim Njemačke, Francuske, Italije i Velike Britanije. Istom metodologijom autorica izlaže i temeljne značajke odnosa crkve i države u Trojednoj Kraljevini u drugoj polovici 19. stoljeća te dvije glavne struje unutar katoličkoga svećenstva u Trojednoj Kraljevini: jedne biskupa Haulika, a druge biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koje su, unatoč činjenici da su bili politički protivnici, imale identična stajališta u vezi s mnogim pitanjima, primjerice nadležnosti Crkve nad sakramentom ženidbe. Na kraju poglavlja autorica daje kratak prikaz glavnih političkih pokreta u Europi u navedenome razdoblju ultramontanizma i liberalizma (liberalni katolicizam). Specifičnost na području Trojedne Kraljevine ogledala se u tome da su liberalni svećenici činili političku opoziciju Vladi i borili se za veće slobode nego što su bile propisane ustavnim okvirom.

Sabor Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije naslov je drugoga poglavlja (61-83). U ovome poglavlju izlaže se povijesni razvoj institucije Hrvatskoga sabora od prvih narodnih zborova u vrijeme narodnih vladara od 9. do 11. stoljeća, preko prvoga pravog saziva Sabora kao staleškoga sabora u 15. stoljeću, umanjnja moći i nadležnosti Sabora osnivanjem Hrvatskoga kraljevskoga vijeća 1767. godine u vrijeme Marije Terezije, važnih sabora 1832. i 1848. godine do saborskih zasjedanja u razdoblju od 1860. do 1867. godine. Tako saznajemo da u ovome razdoblju dolazi do formiranja prvih političkih grupiranja, koje nisu stranke u suvremenome smislu riječi, nego skupine istomišljenika, a temeljna politička platforma njihovoga djelovanja jest uređenje pitanja odnosa s Kraljevinom Ugarskom.

Treće poglavlje nosi naslov *Izbori zastupnika za Sabor Trojedne Kraljevine 1868.-1871. i uloga katoličkih svećenika* (85-184). Biočić ovdje kombinira metodu izlaganja institucionalnoga okvira, izbornih zakona i zbilje, prilika u kojima su se izbori provodili i poštivao izborni zakon, kao i vrlo zanimljiv prikaz metoda i sredstava kojima su se pojedini kandidati koristili u zadobivanju povjerenja birača. Također, prikazuje se i velik utjecaj Vlade na izbor, što je bilo očigledno kršenje načela trodiobe vlasti. Poglavlje završava prikazom izbora pojedinih zastupnika po županijama, čime je uz prikaz njihove stranačke pripadnosti dan i vrlo dobar prikaz političkoga spektra ovoga razdoblja.

Počeci djelovanja Sabora 1868.-1871. godine i politički događaji koji su obilježili razdoblje zasjedanja (185-202) naslov je četvrtoga poglavlja u kojemu se opisuju okolnosti postizborne pobjede Narodne ustavne stranke, koje su uvelike obilježile i rad Sabora. Induktivnom metodom autorica navodi i očigledne slučajeve samovolje pojedinih političkih moćnika tako da je u vrlo burnim okolnostima Sabor s odgodom započeo rad 1868. godine. U prikazu rada Sabora Biočić posebno ističe djelovanje bana Levina Raucha, koji je

svim sredstvima pokušavao zaštititi Nagodbu pa je ozakonjen član 14. iz 1870. godine kojim se svaka radnja protiv Hrvatsko-ugarske nagodbe smatrala kaznenim djelom (str. 196.). Međutim, kako se u nastavku ističe, vanjsko-političke okolnosti i preferencije ugarske političke elite uvjetovale su odlazak bana Raucha i dolazak umjerenijega Kolomana Bedekovića na bansku čast čime su se i političke prilike u Trojednici izmijenile. Poglavlje završava navodom o pobjedi narodnjaka na izborima 1872. godine, što je dovelo do fuzije umjerenih unionista i narodnjaka te revizije Nagodbe (str. 202).

Peto poglavlje naslova *Biografije katoličkih svećenika zastupnika u Saboru 1868.-1871. godine* (203-252) izlaže kratak životopis i političku pripadnost izabranih svećenika koji su djelovali u Saboru u navedenome razdoblju. Njih se spominje ukupno četrnaest, od čega su trojica napustila sabornicu, jedan je u međuvremenu umro i bio zamijenjen, četvorica su bila izabrana a četvorica su po virilnom pravu djelovala u radu Sabora. Biočić nam daje osnovne biografske podatke i prikaz političkoga djelovanja Huga Anklera, Mavra Broza, Juraja Haulika, Andrije Jandrića, Ivana Kralja, Mirka Ožegovića, Luke Petrovića, Franje Račkoga, Đure Smičiklasa, Vjenceslava Šoića, Josipa Jurja Strossmayera, Ivana Krstitelja Tombora, Josipa Torbara i Stjepana Vukovića.

U šestome poglavlju *Politička aktivnost katoličkih svećenika u Saboru Trojedne Kraljevine 1868.-1871.* (253-385) obrađuje se središnja tema ove knjige: političko djelovanje katoličkih svećenika u Saboru Trojedne Kraljevine navedenoga razdoblja. Tako saznajemo da su svećenici bili aktivni u rješavanju širokoga spektra pitanja: od državno-pravnih (odredbe Nagodbe), pozitivističkoga normiranja zakona kojima su se uređivala razna područja društvenoga života (obrazovanje, gospodarstvo) pa sve do pitanja lokalnoga značenja po čemu zaključujemo da su imali na umu interese svoje izborne jedinice, odnosno zavičajne zajednice, s ciljem unapređenja njihovih

prilika. Pritom je autorica metodološki pristupila ovoj analizi tako da prvo taksativno navodi koji su to svećenici sudjelovali u radu Sabora, zatim je prikazala njihovo sudjelovanje u ovome radu putem saborskih interpellacija i zakonskih prijedloga, da bi potom tematski podijelila njihovo sudjelovanje prema skupinama pitanja: politička pitanja, vjerska pitanja, socijalna pitanja, znanost i obrazovanje te razne teme primjerice o *konakovini* (naknada zastupnicima koji rade u Saboru, a izvan Zagreba su naknada smještaja) pa tako nalazimo primjer svećenika Petrovića koji se zalagao za izglasavanje ovoga izvanrednog troška iako od njega nije imao osobne koristi (str. 363). Zanimljivo je da je autorica naglasila važnost svećenika u participaciji političkoga života zemlje upravo u činjenici da su oni bili vrlo aktivni u saborskim odborima: od 52 odbora oni su sudjelovali u radu njih trideset, a u devet su bili predsjednici. I premda su svi bili na unionističkoj političkoj platformi u rješavanju važnih političkih pitanja oko Nagodbe, gradnje željeznica, modernizacije zemlje, utemeljenja modernoga sveučilišta i rješavanja urbarijarnih odnosa, oni nisu bili monolitni niti su predstavljali jedinstven blok jer nam autorica na primjeru svećenika Broza, koji se pozivao na poštivanje nagodbenih prava Trojednice i ukazivao na njihovo opetovano kršenje, pokazuje kako su zapravo oni djelovali kao opozicija Vladi.

Sedmo poglavlje nosi naslov *Sudjelovanje svećenika saborskih zastupnika iz periode 1868.-1871. na drugim saborskim zasjedanjima* (387-399). Ovdje autorica ukratko prikazuje djelovanje svećenika koji su sudjelovali na saborskim zasjedanjima, koja su se održala u razdobljima prije i nakon razdoblja koje je predmet njezinoga istraživanja, primjerice saborska zasjedanja 1848. godine, 1861. godine i kasnije 1872. – 1875. i 1875. – 1878. godine. Tako nam pokazuje da je sudjelovanje svećenika na saborskim zasjedanjima bilo pravilo, uz iznimke Huga Anklera i Andrije Jandrića, koji osim naslovnoga razdoblja kojim se knjiga bavi, nisu sudjelovali u radu Sabora.

U *Zaključnim razmatranjima* (401-412) autorica navodi primjere suradnje svećenika i civilnih službenika i dužnosnika u pojedinim europskim zemljama druge polovice 19. stoljeća nastojeći objasniti pozadinu glavnih političkih procesa u tim zemljama, uvjetovanih društvenim fenomenima kao što su udaljavanje seljačkoga stanovništva od Crkve, porast industrijalizacije i povećanje radništva, dodajući kako su ovi glavni trendovi u Trojednoj Kraljevini ipak izostali zbog kašnjenja u gospodarskome razvitku Trojednice za vodećim europskim zemljama. Zaključno se navodi kako su svećenici snažno djelovali u radu Sabora i, s obzirom na različitost njihovih političkih platformi, začuđujuće složno u rješavanju najvažnijih političkih pitanja u Trojednoj Kraljevini istraživanoga razdoblja.

Knjiga završava popisom arhivskih izvora i literature, sažetkom na engleskome jeziku te Kazalom mjesta i Kazalom imena.

Ova knjiga Ane Biočić prvenstveno je vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji o političkoj povijesti 19. stoljeća. Zatim je u velikome dijelu i vrijedan doprinos političkome aspektu hrvatske crkvene povijesti 19. stoljeća ali i povijesti hrvatskoga parlamentarizma jer na znanstveni način obrađuje jednu važnu epizodu iz povijesti Hrvatskoga sabora. Autorica je na originalan i metodološki uvjerljiv način ukomponirala ideju prikaza političkih trendova u Europi u drugoj polovici 19. stoljeća prikazom odnosa Crkve i države u prikazu djelovanja katoličkih svećenika u Saboru Trojedne Kraljevine. Kroz ovu političku borbu promatramo i pomicanje balansa između crkvene i državne nadležnosti od najširih pitanja, državno-pravnoga uređenja, pa do pitanja pravne normiranosti privatne sfere građana, kao što su brak i obrazovanje, u korist države, a izvan isključive nadležnosti Crkve – trend koji je obilježio svojevrsan trijumf liberalne građanske države nad staleškim privilegiranim sustavom, a koji upravo doživljava svoj vrhunac i završnu fazu u drugoj polovici 19. stoljeća.

Filip Katanić

Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen. (Hrsg.) Wolfgang Behringer, Sönke Lorenz (+) und Dieter R. Bauer. Unter redaktioneller Mitarbeit von Sarah Minor und Johanna E. Blume, Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2016, 432 stranice

Opsežan zbornik radova posvećen problemu procesa protiv vještica i vještaca/čarobnjaka od razdoblja prosvjetiteljstva pa sve do početka 20. stoljeća zanimljivo je djelo koje sadrži raznovrsne radove o ovoj temi iz cijeloga svijeta uključujući Afriku, Daleki istok i Južnu Ameriku. Radovi kronološki ne obuhvaćaju samo 18. stoljeće nego se neki protežu sve do početka 20. stoljeća, a zbornik je sastavljen od pet cjelina. Prva je posvećena zemljama njemačkoga govornog područja, druga se bavi ostalim zapadnoeuropskim i srednjoeuropskim zemljama, treća analizira europske debate o ovoj temi u kontekstu zadnjih procesa krajem 18. stoljeća, dok je četvrta cjelina posvećena izvaneuropakim zemljama – Rusiji, Sjevernoj i Južnoj Americi, Kini i Africi, a u zadnjemu poglavlju objavljen je kronološki pregled procesa protiv vještica i njihova smaknuća od početka 18. stoljeća pa sve do 1911. godine kada je zabilježen slučaj spaljivanja starije žene u talijanskoj pokrajini Perugia. Prema riječima W. Behringera, jednoga od urednika, objavljivanjem ovoga zbornika trebalo je detaljnije upoznati javnost s brojnim procesima protiv vještica kojih je bilo i u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, ali koji nisu obavezno završavali smrtnim presudama i pogubljenjima. Zatim je trebalo istražiti utjecaj tih zbivanja na javnost u tome razdoblju, posebno reakciju pripadnika obrazovanih krugova na raširena vjerovanja u moć vještica među nižim slojevima stanovništva te ukazati na nove smjerove istraživanja, na primjer istraživanje učestalosti ove teme u ondašnjim tiskovinama i literaturi. U uvodnome radu Zbornika, pod naslovom *Späte Hexenprozesse-ein Pfahl im Fleisch der Aufklärung* (1-24), W. Behringer osvrnuo se